

РЕЦЕНЗИЯ

върху дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“;

тема на дисертацията: „Социалистическите граждански обреди – между идеологията и традицията (по материал от семейната обредност)“;

автор на дисертационния труд: Мария Валентинова Маринова

рецензент: проф. дфн Милена Кирова

Мария Валентинова Маринова е редовен докторант към катедра Българска литература на СУ с научен ръководител доц. Николай Папучиев. Нейният дисертационен труд е обсъден на катедрен съвет през януари 2018 година и единодушно одобрен за откриване на процедура по неговата защита. За целите на процедурата авторката е представила всички необходими документи. Авторефератът в размер 32 страници отговаря на изискванията за него; броят на публикациите по темата на дисертационния труд, заявен от докторантката – пет, е напълно задоволителен според установените изисквания.

От средата на 90-те години до днес сме свидетели на силен интерес към социалистическото минало на България, осмислено в културологичен, антропологически и литературоведски план. Дисертационният труд на Мария Маринова попада в това тематично поле и допринася за цялостното осмисляне на живота в България през втората половина на 20 век. Той се занимава със семейната обредност, трансформирана в „социалистически граждански обреди“, или „основни граждански ритуали“, в пресечната точка между тяхното действително практикуване и нормативната база, която го регулира (под нормативна база се разбира корпусът от държавни и партийни документи, публикувани през периода 1944 – 199 година).

Целта на изследването в най-общ план може да бъде формулирана по следния начин: Как традиционната култура успява да оцелее – и на каква

цена успява да оцелее – в ситуация, когато държавният апарат последователно и целенасочено се старее да ограничи, потисне и трансформира нейните утвърдени практики? Какво се случва с традиционната обредна култура, изградена върху идеологическата основа на християнската религия, когато тази основа е драстично атакувана в опит да бъде отнета? Може ли да бъдат жизнестойчиви изкуствено постигнатите ритуални образувания, в които традиционните обреди се съчетават с идеология от подчертано не-религиозен, рационално-граждански тип?

В преследването на тези цели работата се е ограничила до задачата да разсъждава върху конкретен материал, събран от един неголям регион – община Божурище, недалече от София, в конкретен период от време – между началото на 50-те и края на 90-те години на 20 век. Методологията, приложена за решаване на поставените задачи, може да бъде представена като едновременна употреба на три различни типа изследване:

- традиционно етнографско проучване на терена и анкета с група от респонденти; събиране на записки и натрупване на архивни материали;
- съпоставка на събрания материал с директивите, публикувани в официалния печат от периода 1944 – 1989 година;
- анализ на резултатите от това сравнение и обобщаване на изводите от него в приносни заключения.

В изпълнение на поставените цели и задачи чрез комплексната методология, която описах, дисертационният труд съдържа общо 370 страници, разпределени в увод, три основни глави, приложение, заключение, списък на информаторите, библиография. Още тук искам да кажа, че ясното и прегледно композиране е едно от достойнствата на Мария Маринова; всяка част е ясно обособена, изчерпателна и завършена според задачите, които си е поставила.

В Първа част на първата основна глава, наречена „Традиционната и социалистическата семейна обредност през погледа на изследователите“, авторката прави подборен исторически преглед на основополагащите изследвания върху българската традиционна семейна обредност – съчинения, писани в продължение на век и половина, като се започне със

средата на 19 век, от Захари Княжески, Раковски, после Димитър Маринов, Кузман Шапкарев, Иван Шишманов и т.н.

Следва преглед на изследванията през пост-социалистическия период, част от онази голяма вълна, която споменах в самото начало. Съвсем очаквано, акцентът попада върху желанието да се проследи как държавната регулация пропълзва и в немалка степен превзема частната сфера на семейно-битовия живот, от една страна, как партийната идеология измества и превъзмогва християнската религия в живота на общността, от друга страна. И в този случай авторката изрежда според хронологическата последователност на тяхната поява онези изследвания, които имат отношение към нейната тема, резюмирайки кратко основните тези в тях. Въпреки че завършват с кратки обобщения, тези две части, както и онези, които ги следват в цялата Първа глава, имат информативно-регистрационен характер, който ги превръща в полезен каталог на литературата – българска и преводна – по темата на дисертационния труд. Изреждането обаче дава възможност на авторката да открие мястото и приноса на своята работа, тъй като доказва нейното заключение, че до този момент в България не съществува друго последователно проучване на семейната обредност от периода 1944 – 1989 година, „в което да се проследят цялостно процесите на формирането ѝ и на промените в нея, отразени в партийните и държавни документи [...] От друга страна не е правено цялостно теренно проучване на рецепцията на социалистическите семейни церемонии и на съхраняването и на трансформацията на отделни обреди и обредни елементи от съответните обредни комплекси, свързани с трите основни етапа от семейния цикъл сред респонденти на различна възраст, с различно образование и с различен социален статут“ (с. 97).

Втората основна глава е наречена с разгърната описателност „Семейната обредност през социализма в България: държавни закони, партийни директиви, мерки за реализация – следване на „челния“ съветски опит“. Тръгвайки от модернизационните процеси в българската традиционна обредност след Освобождението, авторката прави преглед на законодателството, свързано с гражданската регистрация на ражданията, женитбите и смъртта до установяването на социалистическата държава през 50-те години. Нейните изводи сочат предвидими неща: привидно демократичния характер на промените след 1944 година и стремежа към близко следване на съветския пример.

В тази глава има и част „Налагането на гражданската семейна обредност в Съветския съюз“; тя включва не само описване на нормативната уредба, но и на някои руски изследвания по темата на дисертационния труд. Повече драматизъм има в Трета част на Втора глава, която описва как съветският опит се прилага в България. Разглежда се въпросът за атеистичната пропаганда, отбелязват се ключови моменти в секуларизацията на бившите тайнства и отново се каталогизират изследвания върху гражданските ритуали в този период. (Може би най-голямата изненада от прочита на дисертационния труд за мен беше фактът колко много изследователи са работили по този въпрос.) Освен това трябва да бъде отбелязана и заслугата на авторката да издири непубликуван материал във вид на машинописни и ръкописни сценарии за гражданско провеждане на обредите *именуване, венчаване, погребение* от личния архив на бившата служителка от град Брезник Лидия Добревска. Материалът позволява да се направят интересни наблюдения и съпоставки върху различните обреди, които авторката добре описва.

Интересен акцент, който финализира Втора глава, е портретът на самата Лидия Добревска, озаглавен „Социалистическата обредност през погледа на Лидия Добревска (ритуално лице в гр. Брезник)“. Тук методологическата схема на работата е обогатена с представянето на един конкретен случай (антропологически вариант на case study); от него ясно личи разминаването между държавно установената нормативна база и неовладяното богатство на житейската практика; как едрите социални процеси се трансформират през микроисторията на частния случай.

Третата основна глава на дисертационния труд е наречена „Семейната обредност през периода 1950 – 1989 г. през погледа на респондентите“. В този случай перспективата на наблюдение е изцяло отместена към разказите на група от хора, преживели открай докрай периода, обект на изследване. Групата е съставена от петдесет и двама респонденти на различна възраст, с различно образование и професионална реализация; сред тях има и шест семейни двойки. Изготвяйки своята докторска работа, Мария Маринова е провела анкети с всички тях, записала е точно и подробно разказите за седемдесет и четири сватби и няколко десетки кръщавки и погребения. Най-подробно са описани сватбите, тъй като обредът там е най-усложнен и продължителен, а самото събитие е оставило дълбоки следи в съзнанието и спомените на

респондентите. Анкетите са проведени професионално и записани според правилата за работа на терен; натрупаният материал е интересен и показателен. Той, от една страна, е послужил на самата авторка на дисертационния труд, обаче от друга страна, след публикация, би могъл да стане информативна база за други проучвания, от други изследователи в същата тематична посока.

След като резюмира конкретната информация, получена от респондентите, Мария Маринова – в края на всяка част, посветена на един от трите вида семейна обредност – обобщава и анализира резултатите. Това според мен е най-самостоятелната и приносна част на дисертационния труд. Заключениета са логично изведени и ясно формулирани. От тях вече лесно може да бъде проследен и обхванат на общо равнище цялостният процес на трансформация в системата на семейната обредност през втората половина на 20 век. Авторката не е забравила своите основни цели и проследява как и доколко в различните десетилетия на периода се променя съотношението между религиозно подплатена традиция и държавно регулирана практика. Частните истории на немалката група от респонденти ѝ дава възможност да обърне внимание на специфични детайли и любопитни подробности из бита на българите от региона, познат като Граово. Наистина, както и тя самата заявява, изследването не може да бъде валидно за това, което се е случвало в цяла България; то документира само спомените на хора от един конкретен, при това не твърде голям регион, но в същото време дава достатъчно основания да бъде възприето като типичен пример и основа за по-нататъшно проучване на други населени места според една вече установена схема на приложени методи.

Цялата дисертация е написана ясно, разбираемо, с логическа свързаност между различните части и вътре в текста на всяка част. Тя заслужава да бъде публикувана – по-добре със съкращения в първите две глави, за да се избегнат повторителността на общите исторически встъпления и особено подробното изброяване на изследвания, които могат да бъдат каталогизирани в приложение или сведени до библиография в края на всяка част.

В заключение на своите наблюдения върху дисертационния труд на Мария Маринова, редовна докторантка към катедра Българска литература на Софийския университет, и като извод от всички достойнства на нейната

работа, озаглавена „Социалистическите граждански обреди – между идеологията и традицията (по материал от семейната обредност)“, предлагам на уважаемото Научно жури да присъди на докторантката образователната и научна степен „доктор“.